

Список літератури: 1. Берг А.И. Кибернетика и общественные науки// Методологические проблемы науки. М., 1964. 2. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти // За заг. ред. Бандурки О.М. Монографія. Х., 2000. 3. Беляков К.И. Управление и право в период информатизации. К., 2001. 4. Ківалов С.В., Кормич Б.А. Митна політика України. Одеса, 2001. 5. Международная защита прав и свобод человека. М., 1990. 6. Відомості Верховної Ради України 1992. №48. Ст.650. 7. Відомості Верховної Ради України 1993. №1. Ст.1. 8. Відомості Верховної Ради України 1997. №49. Ст.299.

Надійшла до редколегії 14.09.05

П.В. Олійник

ЩОДО ПОНЯТТЯ «ЧУЖЕ МАЙНО» ЯК ПРЕДМЕТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ

Обов'язковою ознакою злочинів проти власності є предмет посягання. У диспозиціях статей 185 – 187, 189 – 191, 193, 194, 195 – 197 Кримінального кодексу України 2001 року (далі – КК) таким предметом називається «чуже майно». Слід зазначити, що до проблеми злочинів проти власності у різні часи зверталось багато вчених, серед яких можна назвати О.І. Бойцова, Г.М. Борзенкова, В.О. Владимірова, Л.Д. Гаухмана, М.А. Гельфера, В.П. Ємельянова, М.Й. Коржанського, С.М. Кочої, Г.А. Крігера, В.М. Куца, Н.О. Лопашенко, Ю.О. Ляпунова, С.В. Максимова, П.С. Матишевського, М.І. Панова, А.О. Пінаєва, О.О. Піонтковського, М.С. Таганцева, І.С. Тишкевича, І.Я. Фойницького та ін. Однак окремого самостійного дослідження предмета злочинів проти власності, зокрема «чужого майна» як предмета більшості з таких злочинів, в Україні ще не проводилося. Отже, зважаючи на недостатню розробленість даної проблеми, є необхідність в з'ясуванні поняття «чуже майно» та його ознак, що і стане метою цієї статті.

Термін «майно» по-різному трактується в цивільному та кримінальному праві. Майном у цивільному праві виступають речі, під якими відповідно до ст.179 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) розуміються предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права та обов'язки, а також різновиди речей – гроші та цінні папери (ст.ст. 192, 194 ЦК). Окрім речей, у цивільному праві до майна відносяться також майнові права та обов'язки (ст.190 ЦК). Зокрема, про майно в такому значенні йде мова в нормах, які визначають об'єкти права власності (ст.ст. 324-327 ЦК), склад спадку (ст.1218 ЦК), предмет договорів дарування (ст.718 ЦК), майнового найму (ст.760 ЦК), результати реорганізації юридичних осіб (ст.104 ЦК) тощо [1, с.175].

Проте в кримінальному праві термін «майно» трактується у вузькому значенні слова – тільки як предмети матеріального світу (речі). Майнові ж права позначаються поняттям «право на майно» і розглядаються як само-

стійні предмети (поряд з майном) таких злочинів проти власності, як вимагання (ст.189 КК) та шахрайство (ст.190 КК)¹.

У науці кримінального права більшість вчених виділяють три ознаки майна як предмета злочинів проти власності: фізичну, економічну та юридичну [2, с.155; 3, с.485; 4, с.110; 5, с.476; 6, с.22-26]. Н.О. Лопашенко також виділяє вказані три ознаки майна, але вважає, що дві з них (економічна та юридична) об'єднують в собі відразу декілька ознак і тому називає їх відповідно комплексом економічних та юридичних ознак [7, с.170-171]. А.О. Пінаєв, С.М. Кочої, Л.Д. Гаухман, С.В. Максимов називають ще і четверту ознаку – соціальну [8, с.49; 9, с.84; 10, с.24]. На наш погляд, більш обґрунтованою представляється остання точка зору про виділення чотирьох ознак майна як предмета злочинів проти власності: фізичної, економічної, соціальної та юридичної.

Фізична ознака майна означає те, що до нього відносяться предмети матеріального світу (речі), які можуть бути вилучені з володіння власника або іншого володільця, привласнені, спожиті, пошкоджені або знищені. В.О. Владимиров з приводу фізичної ознаки майна відзначав: «... майно характеризується тим, що воно втілене в матеріальних, речовинних тілах, різних предметах об'єктивного світу, які можуть знаходитися в будь-якому фізичному стані, бути неживими або одушевленими, мати самостійне значення або виконувати роль приналежності іншої, головної речі тощо» [6, с.22]. Предметом злочинів проти власності можуть бути також гроші, цінні папери.

Економічна ознака майна означає те, що воно: 1) має мінову (грошова оцінка, ціна) і споживчу вартість (господарсько-економічна або культурна цінність, корисність), здатне задовольняти матеріальні і пов'язані з ними потреби людини; 2) відокремлене від природного середовища за допомогою вкладеної людської праці або створене заново. Виразом вартості майна є його грошова оцінка, тобто ціна. Саме вартість викраденого, пошкодженого або знищеного майна, або майна, яким винний незаконно заволодів іншим способом, вираженої в грошовій оцінці, впливає на кваліфікацію дій винного, слугує для відмежування від суміжних складів злочинів за ознаками значної шкоди, великих чи особливо великих розмірів та від дій винного, що підпадають під ознаки адміністративного правопорушення (ст.51 Кодексу України про адміністративні правопорушення). При цьому вартість майна, що виступає предметом злочинів проти власності, визначається за роздрібними (закупівельними) цінами, існуючими на момент скоєння злочину.

Предметом злочинів проти власності, що полягають у вилученні майна з володіння іншої особи, визнаються також документи, що виконують роль грошового еквівалента і надають майнові права без будь-якого додаткового оформлення, так звані сурогати цінних паперів (талони на паливно-мастильні матеріали, квитки і абонементи на відвідини театральних спектаклів, концертів, кіносеансів, знаки поштової оплати та ін.). Вартість

¹ У цій статті не розглядаються предмети злочинів, передбачених ст.ст. 188, 188¹, 192, 194¹, 198 КК, а також ст.ст. 189 та 190 КК (відносно права на майно та дій майнового характеру).

даних предметів складає сума, яку за них би заплатили при звичному порядку їх придбання. Не вважаються предметом таких злочинів так звані легітимізаційні знаки (жетони камери схову, гардеробні номерки тощо), а також різноманітні накладні, квитанції, чеки, довіреності, інші документи, що самі по собі не мають вартості, а лише надають право на отримання майна. До таких документів, що не є еквівалентом вартості, відносяться також квитки на проїзд авіаційним, автомобільним, водним і залізничним транспортом, які можуть бути використані за призначенням лише після додаткового оформлення (внесення прізвища власника, заповнення іншого тексту, скріплення печаткою, компостування тощо). Заволодіння такими предметами утворює приготування до таких злочинів проти власності, як крадіжка (ст.185 КК), шахрайство (ст.190 КК) та ін.

Через відсутність вказаної ознаки не можуть бути предметами даних злочинів природні багатства в їх природному стані (ліс на корені, риба та інші водні тварини в природних водоймищах, звіри в лісі тощо). Протиправне звернення таких предметів в свою власність за наявності підстав може розглядатися як злочини проти довкілля (розділ VIII Особливої частини КК). Проте, якщо ці природні об'єкти вже вилучені з природного стану за допомогою людської праці або вирощуються людиною в спеціальних розплідниках, ставках тощо, то вони стають предметом посягань на власність. Так, в п.9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 10.12.2004 року №17 «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довкілля» вказано, що порубка дерев і чагарників на територіях, не віднесених до лісового фонду (ст.4 Лісового кодексу України), не тягне відповідальності за ст.246 КК. За наявності відповідних підстав такі дії можуть бути кваліфіковані як крадіжка, самоправство тощо. Заволодіння деревами, зрубаними та підготовленими до складування або вивезення, залежно від обставин справи слід кваліфікувати за відповідними частинами ст.185 КК або іншими статтями, якими передбачено відповідальність за вчинення злочинів проти власності.

Всі вчені, які виділяють соціальну ознаку майна як предмета злочинів проти власності (А.О. Пінаєв, С.М. Кочої, Л.Д. Гаухман, С.В. Максимов), відповідно до цієї ознаки до предмета таких злочинів відносять лише ті об'єкти матеріального світу, в які вкладена людська праця [8, с.49; 9, с.84; 10, с.24]. На нашу думку, соціальну ознаку слід розглядати в іншому значенні: соціальна ознака майна (за С.І. Ожеговим: «соціальний» – суспільний, що відноситься до життя людей та їх відносин в суспільстві [11, с.654]) означає, що воно повинне представляти певну цінність, важливість, значущість як для всього людства, суспільства, народу, класу, соціальної групи, так і окремої особи. Так, наприклад, у соціології розрізняють загальнолюдські, національні, класові, групові та особисті цінності. «Цінності, – за думкою болгарського вченого Н. Неновські, – це предмети, явища і їх властивості, що задовольняють людські потреби... це речі, звернені до людини. У цьому значенні цінність не є сам предмет, цінність – це предмет в його зв'язку з людиною, з точки зору його значущості для людини» [12, с.25]. В.Я. Тацій, розкриваючи соціальне значення предмета злочину, зазначав:

«... предмет злочину завжди є соціально значущим феноменом, залученим у сферу людських потреб, суспільних відносин... Тому в кримінальному праві, зокрема при характеристиці предмету злочину, речі повинні розглядатися і розглядаються тільки з урахуванням їх соціальної значущості» [13, с.53]. Тобто соціальна ознака відображає взаємозв'язок майна з суспільними відносинами. Саме з урахуванням соціальної ознаки відбувається віднесення майна, що має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність до предмета злочину, передбаченого ст.193 КК (Привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї). Таким чином, при кваліфікації злочинів проти власності враховується не тільки економічна, господарська складова майна, але й у ряді випадків історична, наукова, художня, культурна і інша його цінність.

Юридична ознака майна як предмета злочинів проти власності означає те, що:

А. Таке майно повинне бути чужим для винного – винному повинно бути відомо, що він не має ні дійсного, ні передбачуваного права на поведіння з таким майном як зі своїм власним. Якщо ж особа самовільно, всупереч встановленому порядку, в цілях здійснення свого передбачуваного права, обґрунтованість якого оспорується, незаконно вилучає майно, будучи переконаним у правомірності своїх домагань, – таке діяння слід кваліфікувати, за наявності підстав, як самоправство (ст.356 КК). На підставі викладеного, не можна розглядати як злочин проти власності які-небудь незаконні дії, направлені на відчуження або приховування майна, на яке накладено арешт або яке описано, скоєні власником такого майна, оскільки в даному випадку він не позбавляється права власності на своє арештоване або описане майно, а лише обмежується в цьому праві до рішення долі вказаного майна. Дії, направлені на розтрату, відчуження, приховування, підміну, пошкодження, знищення майна, на яке накладено арешт або яке описано, а також майна, яке підлягає конфіскації за рішенням суду, що набрало законної сили, кваліфікуються за ст.388 КК і є злочином проти правосуддя.

Б. Воно повинне належати на праві власності або знаходитися у володінні в іншій особі. При цьому не має значення, в законному або незаконному володінні знаходиться таке майно в момент здійснення посягання на нього. Тому розглядається як злочин протиправне вилучення чужого майна не тільки у його власника і не тільки у законного його володільця, але й у незаконного володаря, наприклад у особи, що раніше викрала це майно (так зване «розкрадання викраденого»). Слід зазначити, що в науці кримінального права (С.М. Кочої, Н.О. Лопашенко, А.О. Пінаєв [14, с.106-107; 7, с.50-51; 8, с.18-22]) існує думка про те, що такі дії не є самостійним розкраданням і їх не можна кваліфікувати за законом, що передбачає відповідальність за такий злочин. Вони аргументують свою точку зору тим, що збиток власнику завдається особою, яка безпосередньо викрадає в нього майно. Друге ж розкрадання – «розкрадання викраденого» – нічого не міняє у вже порушених відносинах власності, новий майновий збиток власнику не заподіюється. Однак, на нашу думку, слід погодитися з пануючою тепер точкою зору, згідно з якою заволодіння майном, раніше викраденим іншою

особою, утворює самостійний склад злочину проти власності. Як правильно пише О.І. Бойцов: «Розкрадання майна у несумлінного власника за своєю соціальною природою таке ж небезпечно для суспільства, порушуючи загальні умови функціонування відносин власності в суспільстві і приводячи до паразитичного збагачення винного за рахунок інших осіб» [4, с.197-198].

Як впливає з вищевикладеного, власне майно особи не може бути предметом злочинів проти власності. Наряду з цим, деякі криміналісти вважають, що в окремих випадках дії власника з вилучення належного йому майна також можуть розцінюватися як злочин проти власності. Це стосується, наприклад, випадків вилучення свого власного майна, переданого раніше іншій особі, скоєне з метою витребувати з тимчасового володаря відшкодування за нібито заподіяний втратою даного майна збиток. На думку А.О. Пінаєва, О.О. Піонтковського, І.С. Тишкевича, такі дії повинні кваліфікуватися як крадіжка [8, с.51; 15, с.299; 16, с.9]. Проте в подібних ситуаціях, на наш погляд, такі дії особи відносно свого майна не порушують відносин власності. Предметом злочину в цьому випадку виступає не власне майно винного, а, знову-таки, чуже майно у вигляді подальшої компенсації в результаті шахрайських дій власника. «... дії, що полягають у вилученні своєї власної речі з чужого добросовісного володіння, є не що інше, як створення умов для подальшого здійснення шахрайства, приготування до нього», – писав В.О. Владимиров [6, с.27]. Таким чином, такі дії залежно від конкретних обставин справи слід кваліфікувати як шахрайство або приготування до нього.

Не може виступати предметом злочину проти власності і майно, що перебуває у спільній сумісній або частковій власності. Так, відповідно до чинного законодавства право спільної сумісної власності встановлюється відносно майна, набутого подружжям за час шлюбу (ч.3 ст.368 ЦК), набутого в результаті спільної праці та за спільні кошти членів сім'ї (ч.4 ст.368 ЦК), отриманого внаслідок приватизації житла – квартири чи будинку (ч.2 ст.8 Закону України «Про приватизацію державного житлового фонду» від 19 червня 1992 року №2482-ХІІ), що використовується для ведення особистого селянського господарства його членами (ч.2 ст.6 Закону України «Про особисте селянське господарство» від 15 травня 2003 року № 742-IV) та ін. Слід зазначити, що згідно з ч.1 ст.74 Сімейного кодексу України, якщо жінка і чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності, якщо інше не встановлене письмовим договором між ними». Ч.2 ст.369 ЦК встановлює, що розпорядження майном, що знаходиться у спільній сумісній власності, здійснюється за згодою всіх співвласників. Тому порушення співвласниками порядку розпорядження таким майном може за наявності для цього підстав тягти за собою відповідальність для винних в цьому осіб за ст. 356 КК (самоправство).

Дискусійним у науці кримінального права залишається питання щодо можливості визнання чужої частки майна, що належить на праві спільної часткової власності одному із співвласників, предметом злочину проти власності, скоєного іншим співвласником. Зокрема, позитивно це питання вирішував І.Г. Філановський [17, с.757]. На нашу думку, така частка майна не може бу-

ти предметом злочину проти власності, оскільки згідно з ч.1 ст.356 ЦК кожному із співвласників спільної часткової власності належить частка у праві власності на річ. Отже, кожному із таких співвласників не може належати частка самого майна навіть ідеальна, майно належить усім співвласникам одночасно [1, с.340]. Однак, згідно з ч.3 ст.358 ЦК кожен із співвласників має право на надання йому у володіння та користування тієї частини спільного майна в натурі, яка відповідає його частці у праві спільної часткової власності. У цьому випадку, як виняток, таке майно може виступати предметом злочину проти власності.

В. Воно не повинне виступати предметом злочинів, відповідальність за які передбачена іншими розділами Особливої частини КК. Тому не є предметами злочинів проти власності вогнепальна зброя (окрім гладкоствольної мисливської), бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори, військова і спеціальна техніка, інше військове майно тощо. Посягання на вказане майно утворюють склади злочинів, передбачені в інших розділах Особливої частини КК.

Таким чином, для визнання конкретного майна предметом злочину проти власності необхідно встановити наявність у такого майна всіх чотирьох ознак: фізичної, економічної, соціальної та юридичної. Відсутність хоча б однієї з цих ознак унеможлиблює кваліфікацію дій винного як злочину проти власності через відсутність такої обов'язкової ознаки складу цього злочину, як його предмет.

Порушені в цій статті проблеми, звичайно, повністю не розкриті. Подальшому їх дослідженню будуть присвячені наступні наукові доробки автора.

Список літератури: 1. Цивільне право України: Підручник: У 2 т. / Борисова В.І. (кер. авт. кол.), Баранова Л.М., Жилінкова І.В. та ін.; За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. К., 2004. Т.1. 2. Уголовное право Украины: Особенная часть: Учебник / М.И. Бажанов, Ю.В. Баулин, В.И. Борисов и др.; Под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Таця. К., 2003. 3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. За заг. ред. В.Т. Маляренка, В.В. Сташиса, В.Я. Таця. Видання друге, перероблене та доповнене. Х., 2004. 4. Бойцов А.И. Преступления против собственности. СПб., 2002. 5. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года / Под ред. Н.И. Мельника, Н.И. Хавронока. К., 2004. 6. Владимиров В.А. Квалификация похищений личного имущества. М., 1974. 7. Лопашенко Н.А. Преступления против собственности: теорет.-приклад. исслед. М., 2005. 8. Пинаев А.А. Уголовно-правовая борьба с хищениями. Х., 1975. 9. Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. М., 1998. 10. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. М., 1997. 11. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. чл.-корр. АН СССР Н.Ю. Шведовой. 18-е изд., стереотип. М., 1986. 12. Неновски Н. Право и ценности: Пер. с болг. / Вступ. ст. и пер. В.М. Сафронова; Под ред. В.Д. Зорькина. М., 1987. 13. Таций В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Х., 1988. 14. Кочои С.М. Ответственность за корыстные преступления против собственности. 2-е изд., дополненное и переработанное. М., 2000. 15. Курс советского уголовного права. Том V (Особенная часть) / Под ред. А.А. Пионтковского, В.Д. Меньшагина. М., 1971. 16. Тишкевич И.С. Уголовно-правовая охрана личной собст-

венности граждан. Минск, 1988. 17. Курс советского уголовного права. Часть Особенная. Т.3 / Отв. ред. Н.А. Беляев, М.Д. Шаргородский. Л., 1973.

Надійшла до редколегії 25.08.05

М.Г. Заславська

ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДСТАВИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЩОДО ОХОРОНИ ЖИТТЯ Й ЗДОРОВ'Я ДІТЕЙ (СТ. 137 КК УКРАЇНИ)

Стаття 137 КК закріплює ознаки злочину, які, поряд з факторами соціальної обумовленості встановлення кримінальної відповідальності за діяння, передбачені цією статтею, стали предметом спеціального наукового дослідження, проведеного автором цієї статті. Аналіз факторів соціальної обумовленості, формулювання доктринальної моделі складу злочину, вивчення ознак, його що характеризують, дозволило вирішити ряд теоретичних і практичних питань тлумачення й застосування ст.137 КК. Теоретичною базою проведеного дослідження є роботи, присвячені проблемам Загальної частини кримінального права, а також відповідальності за окремі злочини як проти життя й здоров'я особи, так і в сфері службової діяльності. Деякі з них уже називалися в попередніх публікаціях автора [6; 7; 8; 9]. Крім того, були вивчені спеціальні роботи у сфері педагогіки, педіатрії, охорони здоров'я й інших сфер знань, що дозволило глибше пізнати ступінь суспільної небезпеки неналежного виконання обов'язків по охороні життя й здоров'я дітей, висвітлити правову природу даного злочину, розробити пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства. Це дослідження психологів В.С. Мухіної [18] і Г.С. Абрамової [1], педагогів А.А. Беседіної, Г. Н. Даниленка, Р. Т. Шуби [3], Джасер Х. М. Аль Ананзіха [4], соціолога Ю. А. Корольова [12], юристів Л. В. Кевлової [10], Л.І. Кормич [11], Н.Н. Крестовської [14], Г.Г. Мошак [17], Н.С. Юзикової [22], педіатрів Б.П. Пузанова, В.І. Селиверстова, С.Н. Шаховської, Ю.А. Костенкової [13] і інших учених. У роботах зазначених дослідників визначені соціальні й правові проблеми охорони прав неповнолітніх на життя, здоров'я, захист від насильства, профілактику різних захворювань, своєчасне виявлення й корекцію недоліків фізичного й психічного розвитку. Дана також оцінка аргументам юристів, які висловлюються за жорсткість заходів відповідальності за порушення прав неповнолітніх, посилення уваги відповідальних осіб до виконання ними відповідних обов'язків. Проаналізовано пропозиції соціологів і педагогів щодо вдосконалення методик виховання дітей, виправлення різного роду недоліків їхнього розвитку, а також побажання в частині підвищення рівня матеріального забезпечення установ охорони здоров'я. Що ж стосується закріплення кримінальної відповідальності в ст. 137 КК, опису злочину в законі, то беручи до уваги певну новизну проблеми, ці питання залишаються без належної уваги в теорії кримінального права. Разом з тим, на нашу думку, правильне (лаконічне, ясно сформульоване й одночасно ємне) закріплення в законі ознак злочину грає далеко не останню роль у справі охорони відносин від суспільно небезпечних зазіхань, оскі-